

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: Μπαλτάς Γεώργιος

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ
ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ: 2019

ΘΕΜΑ: Η ΕΚΔΗΛΩΣΗ «ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ» ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΑΠΟ ΤΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ
ΜΑΚΡΑΚΗ

Ο Απόστολος Μακράκης γεννήθηκε το 1831 στη Σίφνο¹. Καταγόταν από την περιοχή της Καταβατής Σίφνου², από όπου ήταν και η μητέρα του. Η γενέτειρα του πατέρα του ήταν η Κρήτη³. Ήταν οικογένεια θεοσεβούμενη⁴. Ο Μακράκης, αφού αποφοίτησε από τη Σχολή του Παναγίου Τάφου στο νησί, αυτό που ήθελε περισσότερο από κάθε τι άλλο, ήταν να συνεχίσει τις σπουδές του⁵. Έτσι σε ηλικία περίπου 20 ετών μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και εισήχθη στη Μεγάλη του Γένους Σχολή⁶. Ο Μακράκης ως σπουδαστής διακρίθηκε κερδίζοντας υποτροφία, της οποίας όρος ήταν να εργαστεί αργότερα ως δάσκαλος⁷. Μετά την αποφοίτησή του, εργάστηκε αρχικά ως γραμματέας του τότε Μητροπολίτη Μηθύμνης και στη συνέχεια στο λύκειο του Σπυρίδωνος Πατμίου ως διδάσκαλος στην Πόλη στην

¹ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, «Μακράκης Απόστολος», *ΘΗΕ*, τ.8, Αθήναι, 1966, σελ. 514.

² Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία Απόστολου Μακράκη επί τη πενηκονταετηρίδι από τοῦ θανάτου αὐτοῦ», στο *Λεύκωμα Ἀναμνηστικόν Ἀποστόλου Μακράκη ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πενηκονταετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1905-1955)*, εκδ. Ὁρθόδοξος Χριστιανικὸς Σύλλογος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, Αθήναι 1956, σελ. 8.

³ Βλ. Αρχιμ. Μουστάκας Χρυσόστομος, «Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης», στο *Λεύκωμα Ἀναμνηστικόν Ἀποστόλου Μακράκη ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πενηκονταετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1905-1955)*, εκδ. Ὁρθόδοξος Χριστιανικὸς Σύλλογος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, Αθήναι 1956, σελ. 45.

⁴ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ὁ.π., σελ. 8.

⁵ Βλ. Σπεραντζιάς Θεοδόσιος, «Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης», στο *Λεύκωμα Ἀναμνηστικόν Ἀποστόλου Μακράκη ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πενηκονταετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1905-1955)*, εκδ. Ὁρθόδοξος Χριστιανικὸς Σύλλογος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, Αθήναι 1956, σελ.

⁶ Βλ. Αρτέμη Α. Ειρήνη, *Απόστολος Μακράκης-Ἡ πορεία του στο χριστιανικό χώρο, ἡ δράση του και οἱ παρεκτροπές του*, σειρ. Ἐν καινῷ 131, εκδ. ἐπιλεκτες ψηφιακές ἐκδόσεις 24grammata.com, Αθήνα, 2015, σελ. 13.

⁷ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, *Ἱστορία τοῦ θεοσόφου διδασκάλου τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους Ἀποστόλου Μακράκη*, τ.Α', εκδ. Ἰ.Νομική-Πέτρου Λ. Βεργιανίτου, ἐν Αθήναις, 1920, σελ. 16.

περιοχή του Σταυροδρομίου⁸. Ο ιδιοκτήτης του λυκείου, εκτιμώντας τις ικανότητές του, του ανέθεσε την «πνευματική διεύθυνση» του σχολείου, προκειμένου να μεταδώσει στους μαθητές τα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη, με βασική επιδίωξη την επιστροφή της Εκκλησίας «...εις τούς Αποστολικούς χρόνους»⁹.

Ο Μακράκης ισχυρίζεται πως, την περίοδο που δίδασκε εκεί, είδε σε όραμα τη Θεοτόκο μετά του Ιησού, κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού από τη γενέτειρά του πίσω στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που πιθανότατα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα πορεία του¹⁰. Ενώ λοιπόν αρχικά η κατάσταση ήταν ομαλή, λίγο αργότερα ο δάσκαλος Μακράκης ήρθε σε αντιπαράθεση με τους γονείς των μαθητών, τον χωροεπίσκοπο του Σταυροδρομίου και με τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, εξαιτίας της επιμονής να υποχρεώνει τους μαθητές να προσέρχονται συνεχώς στο μυστήριο της Θ. κοινωνίας¹¹.

Έτσι λοιπόν έφυγε από την Πόλη, και σε ηλικία 31 ετών, πήγε στο Παρίσι, ως παιδαγωγός των παιδιών ενός Έλληνα, του Αδαμάντιου Αδαμαντίδη. Στα δύο χρόνια που έζησε στο Παρίσι, βρήκε την ευκαιρία να μελετήσει τα φιλοσοφικά ρεύματα από τον Καρτέσιο και εξής, γράφοντας και συγγράματα φιλοσοφίας. Στα συγγράματα αυτά προσπαθεί να φανερώσει «τὸ ψεῦδος τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἀλήθειαν τοῦ χριστιανισμοῦ»¹². Φεύγοντας από τη γαλλική πρωτεύουσα πέρασε από την Αθήνα, όπου εκφώνησε ομιλίες φιλοσοφικού και όχι μόνο περιεχομένου, ως λάτρης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και δὴ του Πλάτωνα, προτού επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη¹³, όπου εκεί για ένα χρόνο, συνέχισε το έργο του ως συγγραφέας αλλά και διδάσκαλος. Το 1866 φεύγει οριστικά από την Πόλη με (μόνιμο πλέον) προορισμό την Αθήνα¹⁴.

Ο Μακράκης εγκαθίσταται στην Αθήνα σε μια εποχή πολύ ιδιαίτερη για την Ελλάδα, όπου σχεδόν τα πάντα είναι ρευστά. Η οργάνωση του κράτους με βάση τα δυτικά-ευρωπαϊκά πρότυπα περιλάμβανε την πολιτική ζωή, αλλά και την κοινωνική και θρησκευτική και όλους εν γένει τους τομείς της εν Ελλάδι ζωής. Ο Μακράκης, δεν ήταν διατεθειμένος να δεχθεί την διαμορφωθείσα κατάσταση. Επιθυμούσε την

⁸ Βλ. Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, «Ο Απόστολος Μακράκης», στο *Νέα Σιών-ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα*, ἔτος Γ', τεύχος Ε', εκδ. τυπογραφείου τοῦ ἱεροῦ κοινού τοῦ Παναγίου Τάφου, ἐν Ἱεροσολύμοις, 1906, σελ. 488.

⁹ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ὁ.π., σελ. 11-12.

¹⁰ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ὁ.π., σελ. 10-11.

¹¹ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, ὁ.π., σελ. 514.

¹² Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, ὁ.π., σελ. 514.

¹³ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ὁ.π., σελ. 12.

¹⁴ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, ὁ.π., σελ. 514.

«ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους» και την αναδιοργάνωση της πολιτικής, κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής. Και για να πετύχει το σκοπό του, θεώρησε πως πρέπει να ξεκινήσει από την Εκκλησία¹⁵. Πίστευε ότι ο «καισαροπαπισμός» που είχε επικρατήσει απ' την εποχή του Όθωνα, απομάκρυνε τον λαό (αλλά και τον κλήρο) από τα της εκκλησιαστικής διοίκησης. Έτσι προσπάθησε να ενισχύσει τον ενεργό ρόλο του λαού. Η δραστηριότητα που αναπτύχθηκε περιλάμβανε κατήχηση και κήρυγμα και ήταν μια πρώτη θρησκευτική κίνηση για τον «έπανευαγγελισμό τοῦ λαοῦ»¹⁶. Με βάση αυτήν την κίνηση αναπτύχθηκαν και οι μεταγενέστερες κινήσεις.

Στην Αθήνα αναπτύσσει δραστηριότητα και στον χώρο του τύπου. Αρχικά σε συνεργασία με τον Ν. Διανέζη, εκδίδει την εφημερίδα «Δικαιοσύνη»¹⁷, που κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα¹⁸. Εκεί δημοσιεύει ομιλίες θρησκευτικού και εθνικού περιεχομένου, τις οποίες πραγματοποίησε στην Αθήνα¹⁹. Ωστόσο ένα χρόνο μετά την κυκλοφορία της εφημερίδας, αποφάσισε να σταματήσει από την σύνταξη της, πιθανότατα λόγω ρήξης στις σχέσεις με τον Διανέζη²⁰. Το 1868 ίδρυσε την εφημερίδα «Λόγος» που κυκλοφορούσε μία φορά την εβδομάδα²¹, και είχε αρχικά τη στήριξη της Ιεράς Συνόδου με το σκεπτικό ότι την εξέδωσε ο Μακράκης «...ἐμπνεόμενος ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῶν θείων ἀληθειῶν καὶ τῆς δόξης τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας...»²². Το 1874 προχώρησε στην έκδοση της εφημερίδας «Εἰρήνη» που κυκλοφορούσε κάθε Σάββατο, μέχρι να κλείσει στις 4 Φεβρουαρίου του 1876. Έτσι άρχισε την επανακυκλοφορία του «Λόγου»²³.

Το 1875 ίδρυσε τη «Σχολή του Λόγου». Η Σχολή αυτή ήταν η πρώτη από τις λεγόμενες εξωεκκλησιαστικές οργανώσεις, δηλαδή τις θρησκευτικές εκείνες οργανώσεις που δρούσαν αυτόνομα σε σχέση με την Εκκλησία. Στη Σχολή αυτή

¹⁵ Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, «Απόστολος Μακράκης (1831-1905)-Φιλόσοφος καὶ ἠθικολόγος, λαϊκός ἱεροκήρυκας μέ πλατιά ἀκτινοβολία καὶ ἡγέτης ἀφυπνιστικοῦ κινήματος στην μετεπαναστατική Ἑλλάδα», στο *Νέα Κοινωνιολογία-Κοινωνιολογική ἐπιθεώρηση της νέας Ἑλλάδας*, τευχ. 27, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1999, σελ. 8-9.

¹⁶ Βλ. Πανώτης Αριστείδης, *Τὸ Συνοδικὸν-ἤτοι ἐπίτομος ἱστορία τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας κυρίως ὡς θυγατρὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τ.Β' (1850-1922)*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνησι, 2009, σελ. 204-205.

¹⁷ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, ὁ.π., σελ. 514.

¹⁸ Βλ. Χαλαζιάς Χρήστος, «Απόστολος Μακράκης -Ἕνας «αἰρετικός ἀγωνιστής», στο *Νέα Κοινωνιολογία-Κοινωνιολογική ἐπιθεώρηση της νέας Ἑλλάδας*, τευχ. 27, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1999, σελ. 13.

¹⁹ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, ὁ.π., σελ. 514.

²⁰ Βλ. Μπαλάνος Δημήτριος, *Ὁ Απόστολος Μακράκης (1831-1905)*, εκδ. "Ἄγκυρα"-Ἰωάννου Κουμένου, Θεσσαλονίκη, 1920, σελ. 14.

²¹ Βλ. Χαλαζιάς Χρήστος, ὁ.π., σελ. 13.

²² Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, ὁ.π., σελ. 514.

²³ Βλ. Χαλαζιάς Χρήστος, ὁ.π., σελ. 13.

διεξάγονταν αρχικά κυρίως ομιλίες και οι συναθριζόμενοι επιδίδονταν σε φιλοσοφικές συζητήσεις²⁴. Με τη Σχολή επιθυμούσε ο Μακράκης να αγωνιστεί υπέρ του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας, ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις ξεπέρασε τα όρια φθάνοντας σε ακρότητες²⁵. Οι αντιδράσεις του Μακράκη και των οπαδών του στα «σιμωνιακά» ήταν τέτοιες που έφθασε στο σημείο να μετατρέψει ουσιαστικά τη Σχολή του σε Εκκλησία²⁶, θέμα που θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Το 1878 η Σχολή έκλεισε με απόφαση της κυβέρνησης.

Την ίδια χρονιά ο Μακράκης αποφάσισε να κατεβεί στις εκλογές, χωρίς η επιλογή του να στεφθεί από επιτυχία. Ακολούθησαν και άλλες προσπάθειες, χωρίς κάποιο θετικό αποτέλεσμα²⁷. Πάντως αν θέλαμε να δώσουμε ένα στίγμα όσον αφορά τον πολιτικό του προσανατολισμό, θα λέγαμε ότι επιθυμούσε τη δημιουργία ενός ιδιότυπου συστήματος-πολιτεύματος, της «Χριστοκρατίας». Κι αυτό γιατί στο Χριστό δεν έβλεπε μόνο τον θρησκευτικό ηγέτη, αλλά και τον φιλοσοφικό και τον πολιτικό²⁸.

Από κει και πέρα στα πλαίσια της δραστηριότητάς του ανήκει και η δημιουργία θρησκευτικών και πολιτικών συλλόγων (Ι. Βαπτιστής – Ι. Θεολόγος και Μ. Κωνσταντίνος – Πλάτων αντίστοιχα)²⁹. Επιπλέον στην δραστηριότητά του ξεχωρίζουν και οι πολυάριθμες ομιλίες του. Υπολογίζεται ότι στο Ναό της Σχολής του Λόγου εκφώνησε περίπου 12.000 ομιλίες για διάφορα θέματα, κυρίως θεολογικά-φιλοσοφικά³⁰.

Στο σημείο αυτό, ας αναφερθούμε στα περίφημα «σιμωνιακά», που ήταν η πρώτη σοβαρή ρήξη του Μακράκη με την επίσημη Εκκλησία, μετά την πρώτη τους αντιπαράθεση για το ζήτημα της συχνής Θείας κοινωνίας. Τα λεγόμενα «σιμωνιακά» ήταν ένα σκάνδαλο που προκλήθηκε εξαιτίας της δωροδοκίας δύο υπουργών από κληρικούς προκειμένου να τους βοηθήσουν να εκλεγούν ως επίσκοποι³¹. Αρχικά, ενώ ο πέλεκυς της δικαιοσύνης έπεσε βαρύς για τους δύο υπουργούς, οι «σιμωνιακοί» κληρικοί αντιμετώπιστηκαν με επιείκεια από το Συνοδικό Εκκλησιαστικό Δικαστήριο. Οι αντιδράσεις ήταν μεγάλες, μιας και οι κληρικοί εκείνοι, σύμφωνα με

²⁴ Βλ. Γιανναράς Χρήστος, *Όρθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1996, σελ. 359.

²⁵ Βλ. Πανώτης Αριστείδης, *ό.π.*, σελ. 207.

²⁶ Βλ. Σπεραντζιάς Θεοδόσιος, *ό.π.*, σελ. 73.

²⁷ Βλ. Γιανναράς Χρήστος, *ό.π.*, σελ. 361.

²⁸ Βλ. Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, «Ο Απόστολος Μακράκης», στο *Νέα Σιών - έκκλησιαστικόν περιοδικόν σύγγραμμα*, έτος Γ', τεύχος ΣΤ', εκδ. τυπογραφείον του ιεροῦ κοινού του Παναγίου Τάφου, ἐν Ἱεροσολύμοις, 1906, σελ. 623.

²⁹ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, *ό.π.*, σελ. 516.

³⁰ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», *ό.π.*, σελ. 16.

³¹ Βλ. Γιανναράς Χρήστος, *ό.π.*, σελ. 360-361.

τους Μακρακιστές, δεν σεβάστηκαν τους ι. κανόνες, κανόνες που οφείλουν να τηρούν οι εκκλησιαστικοί ταγοί και στην προκειμένη περίπτωση οι δικαστές του Συνοδικού Δικαστηρίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Αρχιμανδρίτης Ιερόθεος Μητρόπουλος έπαψε να μνημοεύει τον Προκόπιο, επιρρίπτοντάς του την κύρια ευθύνη για την ατιμωρισία του κανονικού εκείνου ατοπήματος. Τον Μητρόπουλο ακολούθησαν κι άλλοι κληρικοί, όπως ο Ματθόπουλος κι ο Βλαχόπουλος. Πρωτοστάτης στις αντιδράσεις υπήρξε ο Μακράκης, ο οποίος κατηγόρησε τους δικαστές για «κατάχρηση του φιλαδέλφου».

Με τις αντιδράσεις να παίρνουν τη μορφή χιονοστιβάδας, η Ι. Σύνοδος ήταν αναγκασμένη να επανεξετάσει την υπόθεση. Τελικά, επίσκοποι και υπουργοί καταδικάστηκαν, με τους πρώτους να αποχωρούν αναγκαστικά από τους θρόνους τους και τους δεύτερους να οδηγούνται στη φυλακή. Βέβαια οι Επίσκοποι δεν καθαιρέθηκαν απ' την Σύνοδο, με αποτέλεσμα οι μακρακιστές να εξαπολύσουν μύδρους εναντίον της Συνόδου. Με την έκταση που πήρε το ζήτημα δε θα αργούσε να οξυνθούν εκατέρωθεν οι αντιδράσεις. Από κει και πέρα ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση της Διοικούσας Εκκλησίας απέναντι στους κληρικούς που αντέδρασαν στο σκάνδαλο της σιμωνίας, η οποία οδήγησε σε εξορία των κληρικών (διά βασιλικού διατάγματος) σε διάφορα μοναστήρια σε Άνδρο, Κέρκυρα και Πάρο. Η περίοδος εξορίας διήρκεσε περίπου τρία χρόνια, όταν τα πράγματα αποκαταστάθηκαν με πρωτοβουλία που ανέλαβαν άνθρωποι («παράγοντες») απ' το κόμμα του Τρικούπη. Η τελευταία φάση ήταν το 1882 όταν η Ι. Σύνοδος αντικατέστησε τους αρχιερείς που εξελέγησαν αντικανονικά με άλλους κληρικούς³².

Ο Μακράκης και οι ομοϊδεάτες του, με τις αντιδράσεις τους σε όλα όσα διαδραματίζονταν, έφθασαν σε εκτροπές, που εκδηλώθηκαν στη λατρευτική τους ζωή. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, κατά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας στη Σχολή του Λόγου, δεν μνημονεύονταν το όνομα του οικείου Μητροπολίτη, όπως ορίζουν οι ιεροί κανόνες, που στην προκειμένη περίπτωση ήταν ο Αθηνών. Φυσικό επακόλουθο της παραπάνω πρακτικής, ήταν να προκαλεί «σχίσμα» (στην ουσία επρόκειτο για παρασυναγωγή) στους κόλπους της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Εδώ αξίζει να αναφέρουμε και το γεγονός ότι στον σύλλογο 'Ίωάννης ο Βαπτιστής' γινόταν εξομολόγηση μεταξύ των μελών, μία πρακτική που αν και δεν

³² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα «σιμωνιακά», βλ. Πανώτης Αριστείδης, ό.π., σελ. 196-202.

αντικαθιστούσε την εξομολόγηση στον πνευματικό πατέρα, έφερε όπως ήταν λογικό αντιδράσεις³³.

Η παραπάνω «σχισματική» συμπεριφορά των μακρακιστών ήταν η δικαιολογημένη αιτία της καταδίκης τους από την Εκκλησία. Η αφορμή δόθηκε με την αιρετική κακοδοξία του Μακράκη περί τρισυνθέτου. Ο Μακράκης, έδειχνε να δέχεται το περίφημο «τρिसύνθετο» του ανθρώπου, δηλαδή ότι ο άνθρωπος αποτελείται από σώμα, ψυχή και πνεύμα, που είναι κάτι χωριστό απ' την ψυχή και δεν δεχόταν την πίστη της Εκκλησίας ότι ο άνθρωπος αποτελείται από δύο στοιχεία, το σώμα και την ψυχή ή αλλιώς πνεύμα. Και όντως ο Μακράκης, θεωρούσε ότι ο άνθρωπος δημιουργήθηκε από τον Θεό από σώμα και ψυχή, αλλά επειδή ήταν ατελής, ο Θεός προσέθεσε και ένα επιπλέον στοιχείο, «το πνεύμα της ζωής». Έτσι ο Σπυρίδων Κομποθέκρας κατήγγειλε τον Μακράκη στην Ιερά Σύνοδο κατηγορώντας τον ως αιρετικό³⁴.

Ως προς το τρισύνθετο που υποστήριζε ο Μακράκης, υπήρξαν αντιδράσεις, εδραζόμενες βεβαίως στην Αγία Γραφή αλλά και τους Πατέρες της Εκκλησίας. Οι αντιδράσεις προς το πρόσωπό του εκδηλώθηκαν διά συγγραμάτων και αρθρογραφιών, θεολόγων της εποχής, λαϊκών και κληρικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Α. Πετρίδης χαρακτήρισε τη θέση του Μακράκη σχετικά με το τρισύνθετο του ανθρώπου ως «...ώριγενικὴν κακοδοξίαν...». Στις κατηγορίες εναντίον του θέλησε να αντιδράσει αρχικά με την «Άπολογία» του (1873) και αργότερα με ειδικό σύγγραμμα που έφερε τον τίτλο «τὸ τρισύνθετον τοῦ ἀνθρώπου βεβαιούμενον καὶ διὰ τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων καὶ τὸ κτηνῶδες δισύνθετον τῆς ἐκπεσούσης τῆς Ὀρθοδοξίας Συνόδου, ἀναιρούμενον οὖν πᾶσι τοῖς παραλογοισμοῖς καὶ τοῖς βλασφήμοις σοφίσμασι τοῦ Χρυσάνθου Μακρῆ, πρὸς κατασχόνην καὶ ὄνειδος πάντων τῶν διωκτῶν τῆς ἀληθείας» (1882)³⁵.

Στην όλη κατάσταση που δημιουργήθηκε δεν θα μπορούσε να μείνει αμέτοχη η επίσημη Εκκλησία της Ελλάδος. Έτσι η Ιερά Σύνοδος εξέδωσε εγκύκλιο, στην οποία κατηγορούσε τον Μακράκη για τη διδασκαλία του σχετικά με το τρισύνθετο, αλλά και για τα «καινά δαιμόνια» που εισήγαγε στην τέλεση των μυστηρίων. Τον κατηγορήσε ότι δημιούργησε «ιδίαν παρασυναγωγήν». Ως προς το τρισύνθετο, η Ιερά Σύνοδος συγκρίνει τον Μακράκη με τους αιρετικούς Ουαλεντίνο, Απολλινάριο και

³³ Βλ. Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, τεύχος ΣΤ', ό.π., σελ. 622-623.

³⁴ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, ό.π., σελ. 514.

³⁵ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης, ό.π., σελ. 514-515.

Τατιανό, μιας και εκείνοι έκαναν λόγο για φθαρτότητα σώματος και ψυχής και αφθαρσία, αθανασία του πνεύματος, δηλαδή υποστήριζαν τη σύνθεση του ανθρώπου εκ τριών συστατικών στοιχείων. Η Σύνοδος τάσσεται υπέρ της διδασκαλίας περί δισυνθέτου του ανθρώπου, δηλαδή της σύνθεσης του ανθρώπου από φθαρτό σώμα και άφθαρτη άυλη ψυχή, «...τὸ δὲ πνεῦμα εἶναι ἢ αὐτὴ πάλιν ἄυλος οὐσία...(εννοείται ἡ ψυχή)». Διδασκαλία που παρέλαβε η σημερινή Εκκλησία από την Ιερή Παράδοση, την Αγία Γραφή, τις αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων και τους Οσίους και Θεοφόρους Πατέρες.

Βέβαια ίσως ο Μακράκης είχε μία ιδιόμορφη δική του άποψη περί τρισυνθέτου και δεν εννοούσε το τρισύνθετο «ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐστηρᾷ φιλοσοφικῇ τριχοτομιστικῇ ἐννοίᾳ»³⁶. Ίσως να ήθελε να αναδείξει την ζωοποιό και αγιαστική δύναμη του πνεύματος, ωστόσο αυτός ο διαχωρισμός, ότι δηλαδή ψυχή και πνεύμα είναι δύο διαφορετικά στοιχεία, η μεν ψυχή θνητή, το δε πνεύμα αθάνατο, ήταν μεμπτός³⁷. Πίστευε ότι ναι μεν ο άνθρωπος πλάστηκε από σώμα και ψυχή εκ της γης, αλλά έπειτα η ψυχή καθίσταται λογική με το πνεύμα του Θεού. Γι' αυτό άλλωστε κατηγορήθηκε πως δέχεται τη θνητότητα της ψυχής, κάτι που αρνούσαν. Κατά τη γνώμη του, με το πνεύμα του Θεού γίνεται άυλη και αθάνατη και τρίτο συστατικό του ανθρώπου³⁸. Ωστόσο μόνο ορθή δεν ήταν η διδασκαλία του αυτή. Για την ορθόδοξη Εκκλησία ο άνθρωπος είναι φθαρτό σώμα και άφθαρτη, άυλη ψυχή. Δύο μόνο συστατικά. Σαφώς και το Άγιο Πνεύμα υπάρχει στη ζωή του ως χάρη, που τον ανακαινίζει και τον αναζωογονεί, αλλά δεν μετέχει ο άνθρωπος στην ουσία του και αυτό δεν είναι συστατικό του ανθρώπου³⁹. Λόγω των απόψεών του για την ψυχή κατηγορήθηκε ως υλιστής και λόγω της εσφαλμένης ερμηνείας του για το πνεύμα ως πανθειστής⁴⁰.

Λόγω των απόψεών του, ξεκίνησαν οι δικαστικές του περιπέτειες το 1789. Αρχικά καταδικάζεται σε τρίμηνη φυλάκιση γιατί εξύβρισε την Ι. Σύνοδο και διαλύεται η Σχολή, γιατί λειτουργούσε χωρίς νόμιμη άδεια⁴¹ και στη συνέχεια καταδικάζεται «έρήμην» σε 2 χρόνια φυλάκιση από το Πλημμελειοδικείο Αθηνών⁴². Τέσσερις ήταν οι κατηγορίες σε αυτή τη δεύτερη δίκη στις 17 Μαΐου 1879: α) το τρισύνθετο β) η

³⁶ Βλ. Καρμίρης Ν. Ιωάννης., ό.π., σελ. 516.

³⁷ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ό.π., σελ. 20-21.

³⁸ Βλ. Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, τεύχος ΣΤ', ό.π., σελ. 630.

³⁹ Βλ. Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, τεύχος ΣΤ', ό.π., σελ. 633.

⁴⁰ Βλ. Μπαλάνος Δημήτριος, ό.π., σελ. 26.

⁴¹ Βλ. Μπαλάνος Δημήτριος, ό.π., σελ. 30.

⁴² Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ό.π., σελ. 21.

τελείωση του Χριστού ως ανθρώπου κατά το βάπτισμα στον Ιορδάνη ποταμό γ) η δημόσια εξομολόγηση δ) η μη μνημόνευση του Επισκόπου⁴³. Η Ι. Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, προχώρησε στην καταδίκη της διδασκαλίας περί τρισυνθέτου αλλά και της διδασκαλίας του, σύμφωνα με την οποία ο Ιησούς έγινε τέλειος άνθρωπος κατά την βάπτισή του στον Ιορδάνη ποταμό. Το ίδιο έτος καταδικάστηκαν εννέα κληρικοί σε οκταετή περιορισμό και αργία σε διάφορα μοναστήρια, με εξαίρεση τον Βλαχόπουλο, ο οποίος θα εξέτειε την ποινή για δέκα χρόνια, διότι «...ἐξέβρισε καὶ τὴν Ἱ. Σύνοδον καὶ ἰδίᾳ τὸν Σ. Μητροπολίτην Ἀθηνῶν»⁴⁴.

Αργότερα όμως τα δεδομένα άλλαξαν. Οι κληρικοί απευθύνθηκαν στη Σύνοδο εκφράζοντας τη μεταμέλειά τους. Η Ι. Σύνοδος έδειξε πνεύμα αγάπης κι έτσι οι κληρικοί επέστρεψαν στους κόλπους της Εκκλησίας⁴⁵. Το 1881, στις 5 Μαρτίου, έγινε νέα καταδίκη του Μακράκη, που αφορούσε την εισαγωγή αίρεσης απ' αυτόν. Οι μακρακιστές δεν μνημόνευαν τον οικείο Μητροπολίτη, αποκόπτοντας την κοινωνία με αυτόν και την Ι. Σύνοδο. Ο Μακράκης καταδικάστηκε σε διετή φυλάκιση, «διάλυσιν» της Σχολής του και «δήμευσιν» της εντός αυτής παρουσίας, ενώ επιβλήθηκαν σε αυτόν και τα δικαστικά έξοδα⁴⁶. Τελικά μετά από προσφυγή στον Άρειο Πάγο αποφυλακίστηκε, μέχρι να γίνει νέο δικαστήριο, το οποίο όμως ποτέ δεν έγινε⁴⁷.

Ο Μακράκης ανέπτυξε και πλούσια εργογραφία. Αναφέρουμε αρχικά με τυχαία σειρά: Α) Άσπις τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, β) Λόγος φιλοσοφικός οὐ τὸ θέμα Χριστὸς ἢ Αὐτοαλήθεια γ) Λύσις φιλοσοφικῆ ἐπὶ τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ δ) Ἡ Πόλις Σιών ἢ ἐπὶ τῆς Πέτρας οἰκοδομηθεῖσα Ἐκκλησία ε) Ἀποκάλυψις θησαυροῦ τοῦ κεκρυμμένου στ) Ὑπόμνημα περὶ τῆς φύσεως τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τοῦ θεμελιώδους αὐτῆς νόμου ζ) Τὸ ἔθνοδόξαστον ἔργον, ἤτοι λόγοι τρεῖς, πῶς δύναται τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος νὰ δοξασθῆ ὑπὲρ πάντα τῆς γῆς τὰ ἔθνη η) Λόγος Ἐπιτάφιος εἰς τοὺς ἥρωας Λεωτζάκον, Μωραϊτίνην, Σκαρβέλην καὶ Διοβουνιώτην, μετὰ θαυμασίας προπόσεως ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου θ) Ὁ Γεροντισμὸς, τὰ πρακτικὰ καὶ ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου ἡμῶν

⁴³ Βλ. Μπαλάνος Δημήτριος, *ό.π.*, σελ. 31.

⁴⁴ Βλ. Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, *τεύχος ΣΤ'*, *ό.π.*, σελ. 623-624.

⁴⁵ Βλ. Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, *τεύχος ΣΤ'*, *ό.π.*, σελ. 624-625.

⁴⁶ Βλ. Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, *τεύχος ΣΤ'*, *ό.π.*, σελ. 625-627.

⁴⁷ Βλ. Μπαλάνος Δημήτριος, *ό.π.*, σελ. 33.

Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς ἅπαν τὸ πλήρωμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας i) Ἡ παπικὴ Μανία ἐξηγουμένη⁴⁸.

Κατὰ τὴν παρουσία του στο Παρίσι, θα προχωρήσει στη συγγραφή φιλοσοφικῶν ἔργων στα γαλλικά, τα οποία θα μεταφραστοῦν αργότερα στη μητρικὴ του γλῶσσα. Αναφέρουμε και πάλι με τυχαία σειρά: i) Τὸ Εὐλὸν τῆς Ζωῆς, καὶ τὸ Εὐλὸν τοῦ γινώσκειν γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ, ἥτοι ἡ Χριστιανικὴ καὶ ἡ Νεωτέρα Φιλοσοφία ii) Ὁ Ἀληθὴς Ἰησοῦς Χριστὸς ἀντιτασσόμενος εἰς τὸν ψευδῆ τὸν ἐπινοηθέντα παρὰ τοῦ Ἐρνέστου Ρενὰν καὶ τῆς σκεπτικῆς αὐτοῦ Σχολῆς iii) Ἡ ἀναίρεσις τοῦ Σκεπτικισμοῦ, τὸ κριτήριον τῆς Ἀληθείας καὶ ἡ Αὐτοαλήθεια iv) Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ, ἢ ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν ἀποδεικνυόμενος διὰ πασῶν τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστήμης, οἷον διὰ τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου, διὰ τῆς ἐπαγωγικῆς καὶ διὰ τῆς ψυχολογικῆς⁴⁹.

Απὸ το 1868 ἕως το 1905 προχώρησε στη συγγραφή πολλῶν βιβλίων. Αναφέρουμε με τυχαία σειρά: i) Ὅμηρος καὶ Πλάτων ii) Ἡ Δίκη τῆς Φιλοσοφίας iii) Αἱ Δύο ἐναντία Σχολαί iv) Ἡ Γραφή καὶ ὁ κόσμος v) Λόγος ἐπὶ τῆ γεννήσει τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου vi) Τὸ χριστιανικὸν Πανεπιστήμιον vii) Λόγος περὶ θαυμάτων viii) Λόγοι κατηχητικοὶ ἐπὶ τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως ix) Λόγος περὶ τῆς τῶν ἐγκαινίων ἱερᾶς τελετῆς x) Λογικὸς ἔλεγχος θωρακωτοῦ τινος ἐλέγχου xi) Εἴκοσι λόγοι περὶ τοῦ ἔργου τοῦ 1821. Νέον Φιλοσοφικὸν Σύστημα: xii) Ψυχολογία καὶ Λογικὴ xiii) Ἠθικὴ xiv) Θεολογία xv) Φιλοσοφία. Νέον Ἐκπαιδευτικὸν Σύστημα: xvi) Γραμματομάθεια xvii) Λεξιμάθεια xviii) Λογομάθεια xix) Ἑρμηνεία ὅλης τῆς Καινῆς Διαθήκης xx) Ἑρμηνεία εἰς τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων XXI) Ἑρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου xxii) Ἑρμηνεία τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς xxiii) Ἑρμηνεία τῶν ψαλμῶν Δαβὶδ xxiv) Ἑρμηνεία εἰς τὸ ἄσμα τῶν ἁσματων xxv) Ἑρμηνεία τοῦ Εὐαγγελικοῦ Νόμου καὶ τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν xxvi) Ἑρμηνεία τῶν ἐννέα Ὡδων τῆς Ἐκκλησίας xxvii) Λόγος φιλοσοφικὸς περὶ παιδείας xxviii) Λόγος περὶ τῆς σχέσεως τῆς παιδείας πρὸς τὴν πολιτείαν xxix) Λόγοι τρεῖς τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς xxx) Τρίφωτος ἐπιστήμη xxxi) Θεία καὶ ἱερὰ κατήχησις xxxii) Ὁ πρῶτος καρπὸς 7 πολιτικὰ μαθήματα xxxiii) Ὁ Δεύτερος καρπὸς. Ἱστορία τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας καὶ κακοδαιμονίας⁵⁰.

⁴⁸ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ὁ.π., σελ. 12.

⁴⁹ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ὁ.π., σελ. 13.

⁵⁰ Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ὁ.π., σελ. 25-26.

Τέλος γνωστή στην ιστορία είναι και η έντονη σύγκρουση του Μακράκη και των οπαδών του με τους Τέκτονες⁵¹ αλλά και η αντιπαράθεσή του με τον Παπαδιαμάντη, όπως εκφράστηκε κυρίως από τα άρθρα που έγραφε ο ένας απαντώντας στον άλλο⁵². Ο Μακράκης έφυγε από τη ζωή την παραμονή των Χριστουγέννων του 1905 με πρόβλημα στις αρτηρίες της καρδιάς. Ίσως κάποιοι να του αποδίδουν καλές προθέσεις. Ακόμη κι έτσι, ο διχασμός και η αναταραχή που προκάλεσε στο εκκλησιαστικό σώμα είναι αδιαμφισβήτητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Καρμίρης Ν. Ιωάννης, «Μακράκης Απόστολος», *ΘΗΕ*, τ.8, Αθήναι, 1966, σελ. 514-517.
- Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία Άποστόλου Μακράκη επί τῆ πεντηκονταετηρίδι ἀπό τοῦ θανάτου αὐτοῦ», στο *Λεύκωμα Ἀναμνηστικόν Ἀποστόλου Μακράκη ἐπὶ τῆ συμπληρώσει πεντηκονταετίας ἀπό τοῦ θανάτου αὐτοῦ(1905-1955)*, εκδ. Ὁρθόδοξος Χριστιανικὸς Σύλλογος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς, Αθήναι 1956, σελ. 7-35.
- Ἀρχιμ. Μουστάκας Χρυσόστομος, «Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης», στο *Λεύκωμα Ἀναμνηστικόν Ἀποστόλου Μακράκη ἐπὶ τῆ συμπληρώσει πεντηκονταετίας ἀπό τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1905-1955)*, εκδ. Ὁρθόδοξος Χριστιανικὸς Σύλλογος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς, Αθήναι 1956, σελ. 41-46.
- Σπεραντζάς Θεοδόσιος, «Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης», στο *Λεύκωμα Ἀναμνηστικόν Ἀποστόλου Μακράκη ἐπὶ τῆ συμπληρώσει πεντηκονταετίας ἀπό τοῦ θανάτου αὐτοῦ*

⁵¹ Βλ. Κονιδάρης Ι. Γεράσιμος, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τ. Β', εκδ. Γρηγόρη, ἐν Αθήναις, 21970, σελ. 258. Επίσης για τα συγγράματα εναντίον των τεκτόνων βλ. Βλ. Χαρίτος Γ. Μηνάς, «Σκιαγραφία...», ὁ.π., σελ. 15.

⁵² Μπέζος Μάριος, «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ Ἀπόστολος Μακράκης: «Ἀειπλάνητος Διδάχος» ἢ «Κοσμοκαλόγερος»», στο *Νέα Κοινωνιολογία-Κοινωνιολογικὴ ἐπιθεώρηση τῆς νέας Ἑλλάδας*, τευχ. 27, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1999, σελ. 33-42.

- (1905-1955), εκδ. Ὁρθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, Ἀθήναι 1956, σελ. 51-79.
- Αρτέμη Α. Ειρήνη, *Ἀπόστολος Μακράκης-Ἡ πορεία του στο χριστιανικό χώρο, ἡ δράση του καὶ οἱ παρεκτροπές του*, σειρ. Ἐν καινῷ 131, εκδ. ἐπίλεκτες ψηφιακές εκδόσεις 24grammata.com, Ἀθήναι, 2015.
 - Χαρίτος Γ. Μηνάς, *Ἱστορία τοῦ θεοσόφου διδασκάλου τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους Ἀποστόλου Μακράκη*, τ.Α', εκδ. Ἕνωτική'-Πέτρου Α. Βεργιανίτου, ἐν Ἀθήναις, 1920.
 - Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, «Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης», στο *Νέα Σιών - ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα*, ἔτος Γ', τεύχος Ε', εκδ. τυπογραφεῖον τοῦ ἱεροῦ κοινού τοῦ Παναγίου Τάφου, ἐν Ἱεροσολύμοις, 1906, σελ. 486-493.
 - Συνοδινός Ι. Πολύκαρπος, «Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης», στο *Νέα Σιών - ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα*, ἔτος Γ', τεύχος ΣΤ', εκδ. τυπογραφεῖον τοῦ ἱεροῦ κοινού τοῦ Παναγίου Τάφου, ἐν Ἱεροσολύμοις, 1906, σελ. 618-635.
 - π. Γ. Δ. Μεταλληνός, «Ἀπόστολος Μακράκης (1831-1905)-Φιλόσοφος καὶ ἠθικολόγος, λαϊκὸς ἱεροκήρυκας μέ πλατιά ἀκτινοβολία καὶ ἡγέτης ἀφυπνιστικοῦ κινήματος στην μετεπαναστατικὴ Ἑλλάδα», στο *Νέα Κοινωνιολογία-Κοινωνιολογικὴ ἐπιθεώρηση τῆς νέας Ἑλλάδας*, τευχ. 27, εκδ. Παπαζήση, Ἀθήναι, 1999, σελ 8-11.
 - Πανώτης Αριστείδης, *Τὸ Συνοδικὸν-ἦτοι ἐπίτομος ἱστορία τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας κυρίως ὡς θυγατρὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, τ.Β' (1850-1922), εκδ. Ἐπτάλοφος, Ἀθήνησι, 2009, σελ. 196-213.
 - Χαλαζιάς Χρήστος, «Ἀπόστολος Μακράκης-Ἕνας αἰρετικὸς ἀγωνιστής», στο *Νέα Κοινωνιολογία-Κοινωνιολογικὴ ἐπιθεώρηση τῆς νέας Ἑλλάδας*, τευχ. 27, εκδ. Παπαζήση, Ἀθήναι, 1999, σελ. 12-14.
 - Μπαλάνος Δημήτριος, *Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης (1831-1905)*, εκδ. Ἕνωτική'-Ἰωάννου Κουμένου, Θεσσαλονίκη, 1920.
 - Γιανναράς Χρήστος, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, εκδ. Δόμος, Ἀθήναι, 1996, σελ. 359-362.
 - Κονιδάρης Ι. Γεράσιμος, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τ. Β', εκδ. Γρηγόρη, ἐν Ἀθήναις, 1970.
 - Μπέγζος Μάριος, «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ Ἀπόστολος Μακράκης: Ἀειπλάνητος Διδάχος ἢ Κοσμοκαλόγερος», στο *Νέα Κοινωνιολογία-*

Κοινωνιολογική επιθεώρηση της νέας Ελλάδας, τευχ. 27, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1999, σελ. 33-42.